

УДК 930(100)(0753):371(477.83)
DOI 10.31494/2412-9208-2022-1-2-37-47

CONTENT OF THE EDUCATIONAL COURSE OF THE HISTORY OF
UKRAINE IN THE DAYS OF THE UKRAINIAN NATIONAL RENAISSANCE

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
В ДОБУ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Kostyantyn BAKHANOV,
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor

Костянтин БАХАНОВ,
доктор педагогічних наук,
професор

k_bahanov@i.ua

<https://orcid.org/0000-0002-9845-8276>

*Berdiansk State Pedagogical
University,*

*Бердянський державний
педагогічний університет,*

✉ 4, Schmidt st., Berdiansk,
Zaporizhzhia region, 71100

✉ вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ,
Запорізька обл., 71100

Original manuscript received: August 01, 2022

Revised manuscript accepted: August 14, 2022

ABSTRACT

The article is devoted to highlighting the important didactic-historical problem of forming the content of the educational course of the history of Ukraine in the era of the Ukrainian national renaissance. It was determined that three main periods can be traced in this process: 1) 40–70 years of the 19th century, 2) 80–90 years of the 19th century; 3) the beginning of the XX century. The characteristic features of the first period were the appearance of the first attempts to determine the content of the educational course of the history of Ukraine based on the history of the Cossack era with the embodiment of the ideas of self-sufficiency (separation from the Russian one), sobriety, Christian and democratic values, and the heroism of the Ukrainian people (P. Kulish). During the second period, the formation of worldview and didactic requirements for the content of the educational course on the history of Ukraine takes place (a focus on the formation of national consciousness, patriotism, a combination of universal and national values, a reflection of the main historical events, material and spiritual achievements of the Ukrainian people, the influence of geographical factors on history, accessibility, etc.), and the idea of the identity and independence of the Ukrainian people, their right to their own state, the realization of which constitutes the essence of Ukrainian history, which causes the princely, Lithuanian-Polish, Cossack, and Austrian-Russian periods to be distinguished in the educational literature (O. Barvinskyi). The third period is associated with the appearance and consolidation in the educational literature of M. Hrushevskyi's scheme of the history of Ukraine: the pre-state period, the state period (the Kyiv period, which turns into the Galicia-Volyn period), the Lithuanian-Polish period, the Cossack period, the decline of the Cossacks, the Ukrainian revival). Attempts to show the history of Ukraine in the context of events of world history (G. Kovalenko), to combine the personification of history with broad generalizations (M. Arkas), to introduce ideas of the connection of the Ukrainian people with Europe in parallel with emphasizing the individuality of Ukrainians and the presence of historical disputes with the Russians (B. Grinchenko).

Key words: *content of the history course, textbook, Ukrainian national renaissance, scheme of Ukrainian history by M. Hrushevsky.*

Вступ. Інтенсифікація процесу консолідації української політичної нації, що значно підсилилася під впливом російсько-української війни, привертає суспільну увагу до шкільної історичної освіти як важливого чинника формування історичної пам'яті суспільства. Відтак, проблема витоків і формування змісту шкільного курсу історії є вкрай актуальним, позаяк її розв'язання дозволяє зрозуміти бачення істориками і педагогами XIX – початку XX ст. тяглости української історії, її принципової відмінності від російської та логіку відбору важливіших для виховання українського патріота-історичних сюжетів. Це сприяє, з одного боку, використанню напрацювань минулого при визначенні сучасного змісту шкільної історичної освіти, з іншого, – відмовитися від застарілих, притаманних історіографії XIX ст., поглядів на минуле.

Метою статті є висвітлення процесу формування змісту курсу історії України, призначеного для вивчення юнацтвом у добу українського національного Відродження.

Методологія та методика дослідження. Теоретичними засадами статті є наукові узагальнення історії педагогіки щодо розгляду змісту навчального курсу історії як складника освітньої діяльності української інтелігенції в контексті загального процесу національного відродження (Л. Березівська, Г. Васюкович, О. Любар, В. Майборода, С. Сірополько, О. Сухомлинська), української історіографії щодо особливостей відображення поглядів істориків XIX ст. у шкільній історичній дидактиці (І. Гирич, І. Колесник, Я. Калакура, М. Мудрий, О. Удод, О. Ясь), методики навчання історії в школі щодо змісту шкільної історичної освіти у XIX – на початку XX ст. та його української сюжетики в освітніх системах на українських землях у складі Російської (Л. Пироженко, О. Поветун, А. Приходько, Т. Самоплавська) та Австрійської імперії (Т. Савшак).

Результати та дискусії. Українським національно-культурним відродженням називають культурно-політичний процес перетворення українського етносу (народу) через усвідомлення своєї історичної, культурної та економічної єдності і необхідності культурної та політичної самостійності в націю. Провідником цього процесу була українська інтелігенція, представники якої, об'єднуючись у культурні, освітні, політичні угруповання (товариства, братства, гуртки, ложі тощо), реалізували певні проекти (організація заходів, створення читальень, видання часописів, літератури для масового читача, підручників тощо). Створення підручників для позашкільної, а з часом і шкільної освіти було важливим напрямком їхньої діяльності, в якій можна виокремити три основних періоди: 1) 40–70 рр. XIX ст. – усвідомлення необхідності цілісного курсу історії України, призначеного для навчання юнацтва і перші спроби створення навчальної книги з історії України; 2) 80-90 рр. XIX ст. – формування світоглядних і дидактичних вимог до навчального курсу історії України та поява перших масових навчальних книг з історії України; 3) початок XX ст. – оприлюднення нової схеми історії України М. Грушевського й її втілення в навчальній літературі, видання низки різноваріативних за змістом навчальних книг з історії України.

Ідею створення підручників з історії для позашкільного навчання одними з перших реалізували члени Кирило-Мефодіївського товариства у 40-х рр. XIX ст. На допиті П. Куліш зазначав: «Ми мали намір скласти короткі підручники українською мовою з церковної і цивільної історії, географії, рахівництва та сільського господарства, а школи зводити спочатку хоча в дуже малій кількості, – мали намір умовити землевласників, була думка зводити школи по селах під керівництвом священників» [8 : 335].

Саме П. Куліш у 1846 р. видав «Повість про український народ» для дітей старшого віку [7]. У книзі чітко простежуються риси, притаманні поглядам автора на той час: захоплення романтизмом, схильність до крайніх оцінок і тлумачень, переконаність у самотності народів та їх природному праві на існування і розвиток. Вихідними положеннями «Повісті» є створення українського (південноруського, малоросійського) народу як 1) самодостатнього, відмінного за своєю мовою, одягом, звичаями та вдачею від «північноросійського»; 2) єдиного (соборного), який проживає в Російській та Австрійській імперіях; 3) поборника християнства; 4) такого, що прагне свободи та обстоює засади демократичного суспільства; 5) такого, що має героїчну історію. Витоки цієї героїчної історії письменник вбачав у «київських князівських часах Аскольда, Діра, Олега, Ігоря та Святослава». Хоча він їх і не описував, протягом всієї «Повісті» з цим періодом порівнюються події пізніших часів: Сагайдачний будував човни подібно до Аскольда і Діра; Хмельницький воював як Олег, Святослав і Володимир тощо. Потім «татари спустошили київську землю», і «українці потрапили під владу Литви та Польщі».

П. Куліш докладно описує козацьку добу як час боротьби проти ворогів християнства (татар і турків) і за визволення від «деспотичної влади». Звідси – особлива увага до народних виступів (С. Наливайка, Т. Трясила, Павлюка, Острияниці) та героїчних походів П. Сагайдачного, війни Б. Хмельницького (напад на Суботів, битва під Жовтими Водами, біля Корсуня та Пилявцями, облога Збаража, Берестечко). Переяславська рада оцінюється ним як подія, що «після визволення від татар була особливо сприятлива для російської держави», а для українців – «підтвердила права і вольності наші військові, які від віку були у війську запорізькому». Наступні сюжети «Повісті» присвячені І. Виговському і Гадяцькій угоді, Ю. Хмельницькому, Чорній раді, І. Брюховецькому, П. Дорошенку, І. Самойловичу, І. Мазепі й завершуються висновком автора: «Гетьманів, яких народ не обирав, яким не співчував і про яких тепер навіть не пам'ятають». Далі йдеться про П. Полуботка, Д. Апостола і К. Розумовського, скасування гетьманщини у 1764 р., Коліївщину, зруйнування Січі і подальшу долю козацтва.

Письменник підводить читача до висновку, що за козацьких часів Україна могла б відновити свою державність за умов іншої московської політики та непохитної, незрадницької позиції місцевої аристократії.

У 70–80-х рр. XIX ст. справу підручникотворення з історії продовжили члени «Просвіти». Спочатку вони зосередилися на виданні підручників з граматики та арифметики. А вже у середині 70-х рр. з'явилися переклади українською мовою підручників всесвітньої історії, як-от: Піп В. «Нариси з географії та історії» (1874). У цей час друкуються історичні оповідання Г. Квітки та книжки, присвячені певним періодам історії Русі, І. Нечуй-Левицького. На початку 80-х рр. виникла нагальна потреба в системному підручнику з історії.

У 1888 р. Львівська «Просвіта» оголосила конкурс на написання історії України. Від автора вимагалось «написати цілісну історію України-Руси»; «подати короткий огляд географічний всіх українсько-руських земель», «вказати вплив географічних умов на хід історичного життя»; «подати короткий, але докладний статистично-етнографічний образ України-Русі»; «подати короткий огляд часів передкняжих (слов'яни, русини) і всю подальшу історію аж найновіших часів». При цьому автор мав використати найсучасніші етнографічні та історичні дослідження, головні з яких перераховувалися.

Наголошувалося, що провідною думкою підручника має бути «представлення політичного і культурного життя нашого народу», з особливим висвітленням «одностайної і одноцільної національної праці», «чи то інтелігенція духовна або світська (наприклад, Петро Могила, князь і король Галицький Данило, рід Острозьких, Сагайдачний, Хмельницький, Богун, Немирич, Дорошенко, Шевченко, Шашкевич), чи всього народу (братства, козацтво...), з узагальненням всього, в чому проявлялася національна свідомість, ініціативність, організація»; «узагальнення повсякденного духовного життя» тощо.

Керівництво львівської «Просвіти» виходило з того, що призначення підручника історії України полягає в «розбудженні народної свідомості». Тому підручник мав бути написаний «якнайпопулярніше, ясно, докладно, чистою народною мовою, так, щоб було доступно і зрозуміло кожному, і менш просвіченому, і щоб відповідав способу мислення і життя народу». Він мав бути «просякнутий народолюбством, писатися з теплом і любов'ю до свого предмету і народу», «бути просякнутим енергійним патріотичним чуттям і здоровим оптимізмом».

Організатори конкурсу наполягали на тому, щоб «минущина тісно пов'язувалася із сучасністю, вказуючи в ній усе, що може бути опорою і підставою майбутнього (без моралізації та штучної тенденційності)». Важливим також вважалося узагальнення в підручнику матеріалу всесвітньої історії «значень загальнолюдських, але при цьому дотримуватися «сутності національного життя», не гублячись у подробицях [6].

Одним з перших підручників з історії України, що відповідав згаданому умовам, була «Ілюстрована історія Русі від найдавніших до теперішніх часів» О. Барвінського 1890 р. (Барвінський, 1890). У підручнику автор виокремлює чотири періоди в історії України-Руси: 1) Русь під владою князів; 2) Русь під пануванням Литви та Польщі; 3) боротьба козащини і руського народу; 4) Русь під владою Австрії і Росії.

Головною темою підручника є окремішність (відмінність) українського народу від російського, а відтак, і право на самостійність. Вже у вступі історик показує, що асоціює Русь з територією, на якій мешкав і мешкає руський (український) народ, об'єднаний єдиною руською мовою та звичаями. Саме цьому народові належить державна спадщина київського періоду. Московський народ, на думку О. Барвінського, з'являється пізніше, внаслідок змішування чудських племен з русинами, а потім з татарами.

Княжий період історик розглядає як перший період самостійності, розквіт якого припадає на часи Володимира Великого та Ярослава Мудрого, а з занепадом Києва продовжується у Галицькому князівстві за часів Данила.

Ідея самостійності України є наскрізною у підручнику і знаходить своє відображення у назвах ліхтариків (1.10. Вороги самостійності. Розвиток Руси; 2.14. Князь Михайло Глинський виступив за самостійність Руси), в оцінці всього козацького періоду («боротьба козаків і руського народу за самостійність») та у його докладному висвітленні (повстання козаків, П. Конашевич-Сагайдачний, Б. Хмельницький, битви під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявою, в'їзд Б. Хмельницького до Києва, облога Збаража, битви під Зборовом, Берестечком, Батогом і Жванцем) тощо. О. Барвінський тлумачить Переяславські статті («Московське підданство України») як спробу повернення самостійності («після статей Переяславських мав зостатися в Україні давній лад і окрема управа під владою старшини і гетьмана»), а діяльність І. Мазепи і його попередників як прагнення до відновлення самостійності («Мазепа як українець плекав і голубив в собі бажання політичної самостійності і окремішності свого краю») [2].

Розповідаючи про перебування України-Руси під владою Австрії та Росії, автор характеризує позитивні можливості для українців, що відкрилися внаслідок реформ Марії-Терезії та Йосифа II, революції 1848 р. й відобразилися у діяльності галицьких священників, «Руської трійці», Головної Руської ради тощо. А перебування України у складі Російської імперії історик називає «сумною долею України» і пов'язує її зі знищенням Гетьманщини, зруйнуванням Січі, запровадженням кріпацтва, а пізніше – з указами 1863 та 1876 рр. Разом з тим, автор відзначає просвітницьку діяльність І. Котляревського, М. Костомарова, Т. Шевченка і наголошує на тому, що «будущина руського народу лежить у просвітництва і науці».

Визначальну роль у формуванні структури змісту шкільного курсу історії України відіграє концепція засновника української історіографії М. Грушевського. В основу цієї концепції було покладено ідею самобутності, окремішності та безперервності історичного буття українського народу. І саме вона стала фундаментом праці «Історія України-Руси», перший том якої було видано у 1898 р. М. Грушевський запропонував нову схему історії, що відрізнялася від офіційної схеми історії «загальноросійського народу»: Київська Русь є творінням

українсько-руської народності, а Володимиро-Московської – великоруської народності; відтак Київський період історії перейшов не у Володимиро-Московський, а у Галицько-Волинський, а потім у Литовсько-польський. Цьому історик присвятив окрему статтю «Звичайна схема «руської історії» й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» (1904). Практичне втілення схема знайшла в низці популярних книг «Нариси історії українського народу» (1904), «Про старі часи в Україні» (1907), «Ілюстрована історія України» (1911). Остання певний час правила за підручник з історії України.

Основні ідеї наукової схеми М. Грушевського зумовили специфічну структуру курсу історії України, що чітко видно з його «Ілюстрованої історії України». Автор виокремлює в підручнику 6 частин відповідно до періодів в історії українського народу та його державності: 1. До заснування Київської держави (перші сліди людини, кам'яна культура, мідь, бронза, залізо, грецькі колонії, степові народи, українські племена); 2. Життя державне (Київські перекази про старовину, Русь, найдавніші князі, Олег, Ігор, Ольга, Святослав, Володимир, християнство, Володимировичі, Ярослав, Ярославичі, половецька біда, землі-князівства, боротьба за Київ і його упадок, Галицько-Волинська держава, князь Роман, Романовичі, татарщина, король Данило); 3. Доба литовсько-польська (перехід українських земель під литовських князів, унія Польщі з Литвою, Свидригайлові війни, спроби повстань, козаччина і козацькі походи, початок Січі, козацька війна 1590 р., війна 1596 р., Брестська унія, боротьба з унією); 4. Доба козацька (устрій козацький, П. Сагайдачний, Київ стає центром культурного життя, Хотинська війна, війни 1625 та 1630 р., Сулима і Павлюк, Острянинова війна, повстання Хмельницького, боротьба за визволення України, Московська зверхність, між Москвою і Швецією, Гетьманщина, Гадяцька угода, боротьба з Москвою, роздвоєння України, Дорошенко, Руїна, згін і нова козаччина на Правобережжі, Мазепине правління, Орликові заходи); 5. Упадок козаччини і українського життя (обмеження гетьмана, перше скасування Гетьманщини, Апостол, друге скасування Гетьманщини, гетьманство Розумовського, Слобідщина, національне життя Східної України, угорська Україна, Правобічна Україна, гайдамаччина, Коліївщина, остаточне скасування Гетьманщини, руйнування Січі); 6. Українське відродження (прилучення Галичини і Буковини до Австрії, кінець Польщі і прилучення Правобережної України до Росії, початок відродження, ідея народності, український гурток і Кирило-Мефодіївське братство, Галицьке відродження і 1848 р., новий рух на Україні російській, народовці і москвофіли, Київська громада, указ 1876 р., політичний рух у Галичині, Російська Україна в останні десятиліття) [4].

На хвилі революції 1905 р. маніфестом 17 жовтня було усунуто низку обмежень і зокрема щодо української мови. Стала реальною перспектива відкриття українських шкіл і вивчення в них історії України. Це висунуло на порядок денний потребу створення короткої популярної історії України, яка б могла використовуватися для індивідуального

навчання чи у недільних школах, а згодом – і як масова навчальна книга в школі. З цією метою М. Грушевський написав книжку «Про старі часи на Україні», яка побачила світ у 1907 р. Майже одночасно подібні популярні книги створюють публіцист, етнограф, освітянський діяч з Полтави Г. Коваленко та композитор, письменник, активіст «Просвіти» з Миколаєва М. Аркас.

Книжка Г. Коваленка «Українська історія. Оповідання з історії України» була видана у 1906 р. та перевидавалася зі змінами і доповненнями сім разів. Це – епізодичний курс історії України, який нагадував адаптовану і по можливості наповнену українським змістом збірку українських сюжетів з російських підручників. Яскравою відмінністю «Оповідань» стало прагнення автора вписати українську історію в контекст давнього періоду всесвітньої історії з метою показати взаємозв'язки між народами й те, що українці не залишалися осторонь цивілізаційного процесу. «Уже й тоді жили тут люди, як ще не завелися культурні держави – Єгипет, Вавилон, Ассирія», – пише Г. Коваленко, згадуючи Трипільську культуру [5 : 40]. Курс історії України Г. Коваленко поділяє на п'ять періодів: 1. Від найдавніших часів до монгольської навали (землі й племена слов'янські, велика Київська держава, уособиці князів і боротьба з кочовиками); 2. Від татарського нападу до козацьких часів (велика татарська «завірюха», Литва та Україна, Московська держава та відмінність її від Литви, польське панування, доля міст, братства, церковна унія); 3. Козаки і боротьба з Польщею (українське козацтво, Військо Низове Запорозьке, Сагайдачний, Могила, Павлюк, Острянин, Б. Хмельницький, лад на Україні після 1648 р.); 4. Руїна. Боротьба за автономію України і втрата її (усобиці, Руїна, Мазепа, зрада Мазепи, Україна після скасування Гетьманщини); 5. Доля України за нових часів (початок відродження, Т. Шевченко і праця освічених українців, відродження в Галичині, Драгоманов, нові часи).

У 1908 р. вийшла друком «Історія України-Русі» М. Аркаса. Нарис, задуманий для навчання онука, на хвилі піднесення українського руху після 1905 р. та інтересу українського суспільства до власної історії був виданий майже 7 тис. накладом. Автор у курсі історії України виокремлює дев'ять періодів, п'ять з яких характеризує за однаковою схемою: розповідь про діяльність правителів або ватажка руху й узагальнення щодо устрою та відносин у згаданій період. За М. Аркасом, такими періодами є: 1. Скіфо-Сарматський (скіфи, сармати, слов'яни); 2. Київський (до 1170 р.) (Олег, Ігор, Ольга, Ярополк, Володимир, Святополк, Ярослав, Ізяслав I, Святослав, Всеволод, Святополк, Володимир Мономах, Мстислав I, Ярополк II, Ізяслав II, Ростислав, Юрій Долгорукий, Ізяслав Давидович, Ростислав, Мстислав II); 3. Галицький (1087–1340) (Юрик, Володар, Володимирко, Ярослав, Володимир II, Роман Мстиславич, Мстислав Удатний, Данило Романович, татари, Лев I, Юрій I, Лев II, Юрій II); 4. Литовський (1320–1501) (Міндовг, Вітен, Гедимін, Ольгерд, Ягайло, Вітовт, Свидригайло, Казимир); 5. Польський (1501–1647) (Ланцкоронський, Дашкевич, Дмитро Вишневецький-Байда, Січ

Запорозьська, Ружиневський, Підкова, Зоборовський, Косинський, Наливайко, Лобода, Нечковський, Байбуза, Кішка, Сагайдачний, Голуб (Стоблицевець), Жмайло, Дорошенко, Чорний, Трясило, Орандаренко, Гаврилович, Томиленко, Павлюк, Остриянка, Гуня, Могила); 6. Гетьманський (1647–1663) (Хмельницький, битви на Жовтих Водах, під Корсунем, під Пилявою, похід на Львів, облога Збаража, битви під Берестечком, під Батогом, під Жванцем, Московське підданство, похід Золотаренка, шведська справа, Виговський, Чигиринська рада, рада у Гадячі, похід Ромодановського і Трубецького на Україну, Юрій Хмельницький); 7. Руїна (1663–1687) (Тетеря, Брюховецький, Дорошенко, Ханенко, Многогрішний, Самойлович); 8. Московський (1687–1764) (Мазепа, Коломацька рада, будівлення фортець, азовські походи, Мотря Кочубеївна, донос Кочубея та Іскри, Карл XII та Україна, перехід на бік Швеції, зруйнування Батурина, прокльон Мазепи, зруйнування Чортомлицької Січі, Скоропадський, Полуботок, Апостол, Міжгетьманство, Кирило Розумовський); 9. Україна під владою Російської та Австрійської держав (1764–1907) («Малоросійська колегія», губернські установи, скасування козацьких полків, кріпацтво, завоювання Очакова, подорож цариці до Криму, становище Правобережної України та Галичини, гайдамаки, опришки, Коліївщина, поділи Речі Посполитої, останні часи Запорозької Січі, кріпацтво і втікачі, Кирило-Мефодіївське Братство, українці у Державній Думі, просвітницькі товариства) [1]. Книжка М. Аркаса була неоднозначно сприйнята істориками. Так, В. Липинський до позитиву книги відносив простоту мови, наближеної до селянства, легкість викладу, спокійний об'єктивний літописний характер; корисною для розуміння книги, незважаючи на схематичність і штучність періодизації; широту і повноту використаного матеріалу; велике почуття любові до народу. Разом з тим, історик закидав М. Аркасу побіжне ставлення до соціальної еволюції українського народу, подання скоромовкою періоду від кінця XVIII ст. до початку XX ст.; брак єдиної концепції історії України; місцями безпідставне гіпотезування, беззастережне вживання поряд один з одним термінів «Україна» та «Галичина».

М. Грушевський уцент розкритикував нариси М. Аркаса, які мали таку саму назву, що й його багатотомна праця. Історика не влаштувала «проросійська» концепція книжки, велика кількість авторських недоглядів, спрощені примітки, фактичні помилки, неповнота, схематичність, примітивність та бідність викладу матеріалу, і, як наслідок, – оцінка книги як шкідливої з наукового, просвітнього, національного погляду. Історик В. Сарбей вважав рецензію М. Грушевського вкрай упередженою через те, що нариси М. Аркаса мали конкурувати з його «Ілюстрованою історією України», яка, за свідченням сучасників, користувалася значно меншим попитом.

У 1910 р. було видано стислий підручник з історії України Б. Грінченка «Як жив український народ» [3]. В ньому в загальних рисах змальовано історію 31-млн. народу, що мешкає між Карпатами й Доном.

Він з давнини жив громадами, прийняв за Володимира християнську віру, мав зв'язки з Європою, воював з кочівниками і жив за законами «Руської правди». Поряд з ним жили фінські народи, які змішалися з білоруським і українським, та утворення великоросів. Між цими народами були суперечки, про що свідчить зруйнування Києва Андрієм Боголюбським. Але в цей час зросло князівство Галицьке. Потім настало татарське лихоліття, під яке потрапили московські князі, а Україна й Біла Русь поєдналися з Литвою, а пізніше з Польщею. У XV ст. з'явилася нова загроза – «турецько-татарське» лихо. На оборону українського народу від польського і свого панства та від татарського хижацтва виросло дві нові сили: братства і козаки. Козаки утворили Січ, де «вільно сиділи» і мали героїчного гетьмана Сагайдачного. В 1648 р. спершу козаки, а тоді й увесь народ піднявся проти польського панування. Хмельницький у Переяславі пристав під захист московського царя. «Україна мала бути цілком самостійним краєм з усіма своїми вольностями і правами». Але царський уряд узявся «звести на Україні свій московський лад». В Україні настала Руїна. Цар Петро поводився з українським народом, як з кріпаками. Мазепа не витримав і став відбиватися від москалів. Москва скасувала вольність українського народу, а у 1775 р. зруйнувала Запорозьку Січ. Трьома розділами Польщі українські землі потрапили до складу Австрійської та Російської імперій, де скасовано українські порядки та звідусіль стали виганяти й українську мову. Тому за просвітництво народу взялася інтелігенція, І. Котляревський, Т. Шевченко, Кирило-Мефодіївське братство. В 1867 р. в Австрії було заведено конституційний лад, а в 1905 р. видано маніфест про створення Державної Думи. В 1906 р. заборони на українську мову скасовано.

На території півавстрійської України в цей час широко користувалися підручником Б. Барвінського «Оповідання з рідної історії» (1911), в якому автор розглядає історію українсько-руського народу і виокремлює в ній чотири доби: 1) від початку Руської держави до втрати нею самостійності та переходу під владу Литви та Польщі; 2) українські землі під владою Литви і Польщі; 3) боротьба українсько-руського народу за самостійність України-Русі та занепад народного та культурно-релігійного життя; 4) відродження українсько-руського народу в Російській та Австрійській імперіях.

Висновки. У формуванні змісту навчального курсу історії України в добу українського національного відродження простежуються три основних періоди: 1) 40–70 рр. XIX ст. – перші спроби визначення змісту навчального курсу історії України на основі історії козацької доби з утіленням ідей самодостатності (окремішності від російського), соборності, християнських і демократичних цінностей, героїчності українського народу (П. Куліш); 2) 80–90 рр. XIX ст. – формування світоглядних і дидактичних вимог до змісту навчального курсу історії України (спрямованість на формування національної свідомості, народолюбства, поєднання загальнолюдських і національних цінностей, відображення основних історичних подій, матеріальних і духовних

здобутків українського народу, вплив географічних чинників на історію, доступність тощо) та ствердження у навчальній літературі ідей самобутності та самостійності українського народу, його права на власну державу, реалізація якого складає сутність української історії. Це зумовлює виокремлення в ній князівського, литовсько-польського, козацького й австрійсько-російського періодів (О. Барвінський); 3) початок ХХ ст. – закріплення у навчальній літературі схеми історії України М. Грушевського: додержавний період, державний (Київський, який переходить у Галицько-Волинський), литовсько-польський, козацький, занепаду козацтва, українського відродження); спроба показати історію України у контексті подій всесвітньої історії (Г. Коваленко); поєднання персоніфікації історії з широкими узагальненнями (М. Аркас); запровадження ідеї зв'язку українського народу з Європою з одночасним наголосом на окремішності українців і наявності історичних суперечок з росіянами (Б. Грінченко).

Література

1. Аркас М. Історія України-Русі. Київ : Вища школа, 1991. 456 с.
2. Барвінський О. Ілюстрована історія Русі вóдь найдавнїшихъ до нинїшнихъ часóвъ. Зъ 2 историчными картами і 40 илюстр. Львовъ, 1890. Накладом товариства «ПРОСВІТА». URL : <https://books.google.com.ua/books?id=sD5EAQAAMAAJ> (дата звернення: 25.07.2022)
3. Грінченко Б. Як жив український народ (Коротка історія України). Чернівці, 1910. 56 с.
4. Грушевський М. Ілюстрована історія України: репринтне видання 1913 р. Київ : Радуга, 1992. 524 с.
5. Коваленко Г. Українська історія. Київ : Велес, 1992. 176 с.
6. Конкурс історичний. *Газета «Батьківщина» (Львів)*. 1888. Число 22.
7. Куліш П. Повість про український народ. Тернопіль : Терграф, 2016. 228 с.
8. Сірополько С. Історія освіти в Україні. Київ: Наукова думка, 2001. 912 с.

References

1. Arkas M. (1991). *Istoriia Ukrainy-Rusy* [History of Ukraine-Rusy]. Kyiv : Vyscha shkola. 456 s. [in Ukrainian].
2. Barvynskiy O. (1890). *Iliustrovana istoriia Rusy vóđ naidavnńishykhъ do nynńshnykhъ chasóvń. Z 2 ystorychnimy kartamy i 40 yliustr.* [Illustrated history of Rusy from the earliest times to the present day. With 2 historical maps and 40 illustrations]. Lvov. Nakladom tovarystva «PROSVITA». URL : <https://books.google.com.ua/books?id=sD5EAQAAMAAJ> [in Ukrainian].
3. Hrinchenko B. (1910). *Yak zhyv ukrainskyi narod* (Korotka istoriia Ukrainy) [How the Ukrainian people lived (A short history of Ukraine)]. Chernivtsi. 56 s. [in Ukrainian].
4. Hrushevskiy M. (1992). *Iliustrovana istoriia Ukrainy: repyrntne vydannia 1913 r.* [Illustrated history of Ukraine: reprint edition of 1913]. Kyiv : Raduha., 524 s. [in Ukrainian].
5. Kovalenko H. (1992). *Ukrainska istoriia* [Ukrainian history]. Kyiv : Veles. [in Ukrainian]. 176 s.
6. *Konkurs istorychnyi* (1888). [The competition is historical]. *Hazeta «Batkivshchyna»* (Lviv). Chyslo 22. [in Ukrainian].

7. Kulish P. (2016). *Povist pro ukraïnskyi narod* [The story of the Ukrainian people]. Ternopil : Terhraf. 228 s. [in Ukrainian].

8. Siropolko S. (2001). *Istoriia osvity v Ukraini* [History of education in Ukraine]. Kyiv: Naukova dumka. 912 s. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена висвітленню важливої дидактико-історичної проблеми формування змісту навчального курсу історії України в добу українського національного відродження. Визначено, що в цьому процесі простежується три основних періоди: 1) 40–70 рр. XIX ст., 2) 80–90 рр. XIX ст.; 3) початок XX ст. Характерними ознаками першого періоду були поява перших спроб визначення змісту навчального курсу історії України на основі історії козацької доби з утіленням ідей самодостатності (окремшності від російського), соборності, християнських і демократичних цінностей, героїчності українського народу (П. Куліш). Упродовж другого періоду відбувається формування світоглядних і дидактичних вимог до змісту навчального курсу історії України (спрямованість на формування національної свідомості, народолюбства, поєднання загальнолюдських і національних цінностей, відображення основних історичних подій, матеріальних і духовних здобутків українського народу, вплив географічних чинників на історію, доступність тощо), а в навчальній літературі утверджується ідея самобутності та самостійності українського народу, його права на власну державу, реалізація якого складає сутність української історії, що зумовлює виокремлення в ній князівського, литовсько-польського, козацького та австрійсько-російського періодів (О. Барвінський). Третій період пов'язується з появою та закріпленням у навчальній літературі схеми історії України М. Грушевського: додержавний період, державний (київський, який переходить у галицько-волинський), литовсько-польський, козацький, занепаду козацтва, українського відродження). Охарактеризовано спроби показати історію України у контексті подій всесвітньої історії (Г. Коваленко), поєднати персоніфікацію історії з широкими узагальненнями (М. Аркас), запровадити ідеї зв'язку українського народу з Європою паралельно з підкресленням окремішності українців і наявності історичних суперечок з росіянами (Б. Грінченко).

Ключові слова: зміст навчального курсу історії, навчальна книга, українське національне відродження, схема української історії М. Грушевського.